

ТАЄМНИЦЯ ЯК РУШІЙ РОМАННОЇ ДІЇ: «ФЕЛІКС АВСТРІЯ» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 82: 1 (801.7)

Гребенюк Т. Таємниця як рушій романної дії: «Фелікс Австрія» Софії Андрухович; 10 стор.; бібліографічних джерел – 16, мова – українська.

Анотація. У статті аналізується функціонування феномену таємниці у творі Софії Андрухович «Фелікс Австрія». Роман, розглядуваний як зразок вітчизняної історіографічної метапрози, має своїм смисловим осередком три сюжетотвірні таємниці. Зовнішньо-подієва структура сюжету досліджується у зв'язку із таємницею викрадення церковних скарбів, а внутрішньо-психологічна, що полягає у спробах Стефанії зрозуміти ставлення до неї доктора Ангера та досягнути власну екзистенцію, – у зв'язку з динамікою особистісного розвитку героїні.

Ключові слова: таємниця, історіографічна метапроза, сюжет, сюжетотвірна функція, нарація.

Вихід друком роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» став очікуваною й резонансною літературною подією 2014 року. Літературно-критичний дискурс твору засвідчив той набір унікальних рис романної структури й авторського стилю, які визначають його місце в літературному процесі: стилістична вправність, атмосферність, пропрацьованість деталей, психологізм [до прикладу: 3; 5; 8; 12]. Невипадковим є вибір письменницею часу перебігу подій у її романі – рубежу ХІХ і ХХ століть. Як пише про це літературний критик Євген Стасіневич, «[р]оман Андрухович не так стилізація чи ретро-роман, як текст, що дихає великими легнями модернізму (прибрати дещо тут, переакцентувати там – і ми мали би майже класичну експресіоністичну річ) але знає, як все склалося і після нього» [12]. Характер звернення письменниці до хронотопу минулого дає підстави охарактеризувати її роман як вияв традицій історіографічної метапрози (historiographic metafiction) – різновиду постмодерністської прози, в якій піддається сумніву довіра до історії та стереотипів зображення минулого й постулюється суб'єктивізація оповіді.

Метою цієї розвідки є дослідження місця і функцій таємниці в структурі оповіді роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» в контексті теорії історіографічної металітератури.

Літературознавчий дискурс історіографічної металітератури на сьогодні досить широкий. Зокрема, значну увагу згадуваному явищу приділено в працях Л. Гатчеон [14], С. Онеги [15], Л. Стевекер [16], Л. Хедлі [13], О. Бойницької [2], А. Кравченко [6], Н. Сизоненко [10] та ін.

Сюзанна Онега досліджує особливості взаємин історіографічної металітератури з історією й робить висновок про ірраціональну природу цього явища. Науковець вважає, що основною метою авторів такої прози є «...увійти в тунель часу й відкрити там іншу, приховану половину західної цивілізації та історії – міфічний, езотеричний, гностичний та кабалістичний елементи, котрі колись утворили нерозривну єдність із раціоналізмом та

логікою й котрі довгий час стримувалися й придушувалися панівною раціоналістичною тенденцією аж від часів Середньовіччя» [15, с. 57]. Дослідниця не торкається питань приналежності історіографічної метапрози до модернізму або постмодернізму, а між тим аналіз цієї проблеми може допомогти досягненню природи досліджуваного художнього явища.

Розв'язку цього питання велику увагу приділяє Лінда Гатчеон. Вона протиставляє модерністським «спробам бути поза історією» злиття літературного й історичного первнів у постмодерній прозі, визнаючи дестабілізуючу, руйнівну функцію цього поєднання [14, с. 101]. Науковець називає дві основні форми оповіді в постмодерній прозі, зазначаючи, що обидва ставлять під сумнів саме поняття суб'єктивності: множинність точок зору та введення оповідача, «який відверто все контролює» [14, с. 117]. Дослідниця не знаходить в аналізованій прозі суб'єкта, спроможного знати минуле із хоч якоюсь мірою впевненості. Тож Гатчеон резюмує: «Це не трансцендування історії, а проблематизоване вписування суб'єктивності в історію» [14, с. 117].

Особливого значення серед художніх засобів історіографічної оповіді дослідниця надає зверненню до документальних текстів, які ставлять таку оповідь на межу художньої прози й літератури факту. Врешті, на думку Гатчеон, це шкодить мистецькій якості творів, адже в них «мало залишається від модерністського розуміння «твору мистецтва» як унікального, символічного, візюнерського; тут є тільки тексти, створені раніше тексти» [14, с. 118].

Особливе місце в дослідницькому дискурсі історіографічної металітератури посідає питання причин вибору письменниками історичної епохи як хронотопу подій твору.

В англійській прозі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. такою епохою найчастіше виступає вікторіанська Англія. До цього хронотопу, зокрема, звертаються у своїх творах П. Акройд, А. Баттл, Д. Лодж, М. Кокс, Г. Свіфт, М. Фейбер та

інші популярні письменники. Тож закономірне питання «Чому саме вікторіанська епоха?» досить поширене серед дослідників англійської історіографічної метапрози.

Відповіді науковців на це питання часто бувають багатофакторними. Зокрема, Луїза Хедлі пояснює увагу до вікторіанської епохи, з одного боку, її відносною наближеністю до сучасників (її предметне середовище досі нас оточує, документи про неї ще не важко віднайти), з іншого боку – достатню її віддаленість, аби не боятися «злитися з вікторіанством». Позицію вікторіанців Л. Хедлі розглядає як «центральну в наративі національного розвитку» Британії [13, с. 8]. Подібні міркування висловлює й Лена Стевекер, досліднича творчості А. Баєтт, пов'язуючи, крім того, епоху вікторіанства з формуванням британської національної ідентичності [16, с. 124].

Усі ці роздуми щодо вікторіанства як осередка особливої уваги британських авторів історіографічної метапрози допомагають оцінити аналогічну українську прозу з позицій пріоритетності для неї певної історичної епохи та пошуку причин цієї значимості.

Аналізуючи сучасну літературну моду на історичну тематику, Володимир Панченко виділяє декілька «больових точок», до яких українські прозаїки виявляють найпильнішу увагу. Серед них – період УПА (В. Лис, О. Забужко, М. Матіос), 1920-ті роки, Холодний Яр (В. Шкляр). Справді, доба УПА є досить продуктивним хронотопом подій у творах таких письменників, як Марія Матіос, Юрій Винничук, Оксана Забужко, Андрій Кокотюха, Володимир Лис, Василь Шкляр та ін.

Проте хронотоп останніх десятиліть австро-угорської Галичини також надзвичайно приваблює сучасних письменників, виконуючи певний набір естетико-ідеологічних завдань. Зокрема, Галина Левченко говорить про реалізацію в хронотопі романів Ю. Винничука «Танго смерті», С. Андрухович «Фелікс Австрія» і Н. Гурницької «Мелодія кави в тональності кардамону» мотиву «золотого віку», часу «відносно мирного й благополучного співжиття багатоетнічного регіону, коли кожен міг вільно сповідувати свою віру, спілкуватися своєю мовою, обирати спосіб заробітку на життя. Відносна незалежність міст сприяла розвитку ремесел, фахових спеціалізацій і торгівлі» [7, с. 128].

Сама назва роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» акцентує увагу на сприйнятті австро-угорського хронотопу як «щасливого» й благополучного.

Сама письменниця визнає свою спробу написати історичний твір, але сумнівається в успішності її виконання: «Можливо, вийшов психологічний роман із історичними декораціями міста Станіславова початку ХХ століття» [11]. Тобто, у випадку роману «Фелікс Австрія» маємо якраз те, що Лінда Гатчеон називає «проблематизованим вписуванням суб'єктивності в історію». Не можна

не помітити також яскравої ірраціональності створеного Андрухович художнього світу, фрагментарність і довільність джерел якої відповідає висновкам про характер історіографічного метароману. Чого варті лише екзерсиси ілюзіоніста Ернеста Торна, які не завжди й не у всьому можна пояснити крутістю і трюками. Також вимогам до історіографічної метапрози відповідає наратив роману Андрухович, делегований оповідачеві, «який за все відповідає» – гомодієгетичній нараторці Стефанії.

Серед прийомів привернення й утримування читачької уваги читача роману «Фелікс Австрія» особливою цікавістю викликає використання авторкою таємниці – і як непізної, прихованої від читача або героя твору інформації, і як непізнаного за своєю природою, недоступного людині, знання.

Роман є історією незвичайних взаємин двох жінок – дочки доктора Ангера Аделі та Стефанії Чорненко, дочки померлої прислуги доктора, яка росла разом із Аделею. Саме Стефанія оповідає в романі про зовнішні, авантюрно-пригодницькі, й внутрішні, психологічні події їхнього життя. Можна сказати, що ключовими механізмами провокування й утримання читачької зацікавленості протягом сприймання твору тут є створення й розвічування таємниць. Саме в такий спосіб постають читачькі реакції саспенсу й здивування.

Створення ефекту таємниці головним чином пов'язане із використанням прийому недостовірної нарації, адже Стефанія є ненадійним наратором через свою упередженість, викликану власною низькою самооцінкою, коханням до Аделі й неправильним розумінням ставлення до неї доктора Ангера. Тож читачькі ілюзії, які виникають унаслідок заангажованості нараторки, впливають на бачення оповіданого читачем.

Попри достатню кількість таємниць у романі⁴, сюжетотвірну функцію виконують три із них.

Перша стосується авантюрно-пригодницького первня твору, а саме факту викрадення церковних скарбів у Станіславові. Динаміка розкриття цієї таємниці залежить від численних натяків і підказок, розкиданих по наративу Стефи. Взагалі-то читача готують до розв'язки цієї загадки ще на початку роману, інформуючи його про прибуття ілюзіоніста Торна до міста, а згодом повідомляючи про появу надзвичайно гнучкого хлопчика Фелікса в будинку Аделі. Врешті, в романі «Фелікс Австрія» ми можемо спостерігати ситуацію, характерну для історіографічної метапрози, коли таємниця розгадується читачем надто рано, й ефект саспенсу не встигає сягнути можливого ма-

⁴ Не розв'язаною, наприклад, залишається таємниця об'єкта кохання молодого Йосифа: Стефанія вважає, що він був закоханий у неї, а Аделя стверджує, що він кохав її. Сам матеріал доповіді не дає переконливих доказів на користь тієї чи іншої версії.

ксимуму. Кажучи точніше, змінюється джерело саспенсу – ним стає природа реакції персонажів на відкриття, трохи раніше вже зроблене самим читачем.

Другою сюжетотвірною таємницею є природа ставлення до Стефанії доктора Ангера. Нараторка, як детектив, вишукує всюди докази його любові до неї. Власне, нерозуміння оповідачкою внутрішньої мотивації прихильності до неї доктора Ангера часто виступає причиною «ненадійності» Стефи як оповідача. Третя сюжетотвірна таємниця в романі – це таємниця екзистенції головної героїні, яка бачить саму себе, свої почуття й мотиви викривлено й упереджено.

Звернімо увагу на другу і третю сюжетотвірні таємниці у творі, сюжетно- й смислотвірна природа яких не завжди усвідомлюється реципієнтом, адже вони діють на рівні внутрішньопсихологічної подієвості твору⁵.

Обрамленням зовнішніх і внутрішніх подій твору є спогад Стефи про передсмертну настанову доктора Ангера щодо неї і Аделі. Проте на початку і вкінці твору маємо дещо різні варіанти цього спогаду.

Спершу Стефанія згадує такі слова доктора: «Ви з Аделю – як два дерева, що сплелися стовбурами. Подумай про неї, подумай про своє життя. Стефцю, тобі буде важко, але дослухайся до мене: ти мусиш Аделі служити». Але вже тут оповідачка чесно визнає: «Кінець фрази я вже радше відгадала, ніж почула...» [1, с. 57] У такий спосіб читач отримує підставу сумніватися у правильності спогаду героїні.

Надалі протягом оповіді помічаємо, що Стефа намагається використати всі прикметні факти свого життя у Ангерів як докази любові до неї доктора й ревності Аделі. Наприклад, такий висновок дівчина робить із випадку, коли Ангер реабілітує її перед черницями після викрадення нею його годинника. Або з відмови доктора «продати» її пані Зузі. «Любив він мене, любив!» [1, с. 163], – доводить Стефа сама собі, згадуючи всі подібні випадки.

Проте вже посіяні Стефою сумніви читача в подібному стані справ протягом оповіді поступово посилюються. Так, цілком логічно для реципієнта звучить зауваження Йосифа: «Стефо, коли дерева сплітаються стовбурами, вони не дають одне одному рости. Думаю, доктор Ангер це мав на увазі» [1, с. 137]. Ірраціональне неприйняття цього зауваження Стефою лише посилює сумнів у її надійності як наратора.

В іншому світлі характеризує стосунки Стефи й Ангерів і знайдений нараторкою щоденник Аделі, де вона пише щодо свого ставлення до Стефи: «Моя прив'язаність до неї – це вада. Я розумію, що мусила давно послухати батька і від-

правити її якнайдалі» [1, с. 255]. У цей момент читач не тільки укріплюється в певності, що Стефа неправильно почула заповіт доктора Ангера. Тут ще й з'ясовується, що Аделю в її ставленні до подруги рухали швидше не ревності, а любов. Проте в цей момент упереджена Стефа ще не готова відмовитися від свого бачення ситуації: «Ха! «Послухати батька»! Більшої бздури вигадати неможливо. Аделіні ревності просто безмежні, невичерпні» [1, с. 255].

І лише прочитаний Стефою лист доктора Ангера до знайомого пастора розкриває таємницю ставлення до неї родини Ангерів: доктор зізнається, що взяв до себе Стефу з жалю, що засмучений тим, як Стефа й Аделя руйнують життя одна одної, і врешті хоче відслати від себе Стефу. Тільки в цей момент нараторка усвідомлює свій істинний, витіснений у підсвідоме спогад: «Стефцю, тобі буде важко, але дослухайся до мене: ти мусиш Аделю лишити» [1, с. 259], – каже їй насправді доктор Ангер. Подальші агресивні й несправедливі вчинки героїні є її болісною реакцією на розкриття цієї таємниці, яке через це можна оцінювати як важливий сюжетотвірний чинник.

Третя таємниця в романі пов'язана із непізнаваністю людської душі як вияву високого, божественного. Основним, не завжди усвідомленим, рушієм дій і вчинків Стефи є почуття любові до людей, які її оточують – доктора Ангера, Аделі, Фелікса, Йосифа. Героїня вважає своєю єдиною любов'ю почуття до доктора Ангера, вже померлого на момент початку оповіді, відтворену в любові-служінні його дочці Аделі. Проте розвиток дій у творі демонструє здатність Стефи розширити коло об'єктів свого почуття й у такий спосіб гармонізувати своє існування. Динаміка розкриття цієї таємниці являє собою шлях розуміння нараторкою своєї природи й мотивації власних учинків.

Стефанія не приймає власної екзистенції, неадекватно реагуючи на коментарі інших персонажів щодо власних мотивів. Дівчина навмисно обмежує свої можливості стати самодостатньою особистістю, обмежуючи, проте, в цьому й Аделю. Так, Стефа шалено ревнує Аделю до Петра, який розуміє сутність проблеми: «До цирку-вар'єте вас треба було б продавати обох з Аделю. Як сестер з одним серцем, шлунком і печінкою на двох» [1, с. 105].

Заради екзальтованого служіння об'єктові своєї любові нараторка відмовляється від будь-якої можливості власної самореалізації: «Я дітей мати не хочу, і то ніколи в житті: я вже маю кого любити, і любов моя така полум'яна, як той вогонь, якого теж вистачило колись на півміста, коли пожежа забрала наших з Аделю матерів» [1, с. 49]. Задушливу природу Стефиної любові дуже добре розуміє Торн, який коментує її так: «Любов буває неможливо носити в собі. Іноді вона важка, густа і темна, як віз із вугіллям (...) Тоді мусиш драйти долівку, пуцувати скло, чистити срібло (...)

⁵Концепцію внутрішньої й зовнішньої події у художній прозі детально викладено у виданні: [4].

Аби якось то витримати, аби не вдушитись (...) А часом розпирає зсередини золотим світлом, пурханням пташиної зграї, вибухом шампана – і тоді мусиш пекти і варити, місити, готувати, різати, сікти, солити, завивати і скручувати, аби бодай трохи вивільнитись від того шаленства, від солодкого очманіння» [1, с. 181–182].

Також на надмірний, екзальтований характер любові дівчини до Аделі вказує їй Велвеле: «Хіба не у вас, християн, є така заповідь: „Люби ближнього свого, як самого себе“? Хіба не мусить людина спершу навчитись себе любити?» [1, с. 225].

Проте головним чинником «прозріння» Стефи й усвідомлення нею власної заціпленості є мимовільне розширення сфери об'єктів любові після появи в її житті малого Фелікса й колишнього знайомого отця Йосифа. Починаючи служити їм обом у доступній їй спосіб, Стефа екзальтовано реагує на їхню поведінку. Врешті це призводить до неправильного розуміння дівчиною почуттів Йосифа: «Божественна любов. Це достеменно те, що я відчуваю. Безмежна божественна любов.

Йосиф любить мене ще відтоді. І я люблю його.

О Господи, що ж тепер робити?» [1, с. 237].

Лише оманливий крок Стефи – звинувачення Аделі та Йосифа у перелюбі – опосередковано допомагає їй зрозуміти істинне ставлення до неї Йосифа, Аделі й доктора Ангера. А це розуміння, у свою чергу, допомагає їй пізнати себе. Найцікавіше, що остання художня деталь твору – годинник Ангера, викрадення якого Феліксом Стефа навіть не помітила, відкриває їй очі на те, що на рівні підсвідомого вона вже змінилася, відмовилася від зацикленості на застиглий, єдиний на все життя любові, символізований для неї цим предметом.

Отже, роман Софії Андрухович «Фелікс Австрія», побудований за законами історіографічної метапрози, характеризується увагою до внутрішнього світу суб'єкта, «вписаного в історію». Важливим прийомом привернення й утримування уваги читача роману є використання авторкою таємниці: як прихованої від читача або героя твору інформації і як непізаного за своєю природою знання. Серед трьох сюжетотвірних таємниць роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» перша таємниця (викрадення церковних скарбів у Станіславові) виступає рушієм зовнішньоподієвої складової сюжету, тоді як таємниця стосунків Стефи з доктором Ангером та її власного самоосягнення діють у площині внутрішньопсихологічної мотивації героїні.

Література

1. Андрухович Софія. Фелікс Австрія [Текст] : роман / Софія Андрухович. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. – 288 с.
2. Бойницька Ольга. Жанр історіографічного роману в англійській літературі межі ХХ–ХХІ ст. [Текст] / Ольга Бойницька // Питання літературознавства : наук. зб. – Чернівці : ЧНУ, 2012. – Вип. 85. – С. 55–62.
3. Бриних Михайло. «Читач повірить цій історії, бо її правдивість криється в мові» – Бриних про «Фелікс Австрія» [Електронний ресурс] / Михайло Бриних // Коломия. 2014.10.29. Режим доступу до рецензії: <http://kolomyia.org/se/sites/pb/58620/>
4. Гребенюк Т. В. Подія в художній системі сучасної української прози: морфологія, семіотика, рецепція : монографія / Т.В. Гребенюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 424 с.
5. Дзюбак Анастасія. «Фелікс Австрія»: убивча дружба, кулінарія і трішки магічного реалізму [Електронний ресурс] / Анастасія Дзюбак // Видавництво Старого Лева. 12.11.2014. Режим доступу до рецензії: <http://starylev.com.ua/club/article/feliks-avstriya-ubyvcha-druzhiba-kulinariya-i-trishky-magichnogo-realizmu>
6. Кравченко А. С. Жанр історіографічної метапрози в літературі постмодернізму (на матеріалі роману «Марш» Е. Л. Доктороу) / А.С. Кравченко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 36. – С. 175–177.
7. Левченко Г. Д. Утопічний хронотоп «щасливої Австрії» в сучасному українському романі (на матеріалі творів Ю. Винничука, С. Андрухович, Н. Гурницької) / Галина Левченко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. – 2016. – Вип. 9. – С. 126–135.
8. Нестерович Євгенія. Ляльковий будиночок «Фелікс Австрія» [Електронний ресурс] / Євгенія Нестерович // Лівий Берег. 23.09.2014. Режим доступу до рецензії: http://culture.lb.ua/news/2014/09/23/280274_lyalkoviy_budinochok_feliks.html
9. Павлова Олена. Зараз актуальні тема УПА і родинні саги – літературознавець [Інтерв'ю з В.Є.Панченком] [Електронний ресурс] // Режим доступу до інтерв'ю: http://gazeta.ua/articles/culture/_zaraz-aktualni-tema-upa-i-rodinni-sagi-literaturoznavec/460118
10. Сизоненко Наталя. Фактуальність і фікціональність у британській історіографічній металітературі / Наталя Сизоненко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 44. Том 2. – Львів, 2008. – С. 1-5.

11. Софія Андрухович про історичний роман [Електронний ресурс] // Видавництво Старого Лева. 29.09.2014. Режим доступу до інтерв'ю: <http://starylev.com.ua/club/blog/sofiya-andruhovych-pro-istorychnyu-roman>
12. Стасіневич Євген. І один у полі воїн [Електронний ресурс] // ЛітАкцент. 19 Вер. 2014. Режим доступу до рецензії: <http://litakcent.com/2014/09/19/i-odyn-u-poli-vojin/>
13. Hadley, Louisa. Neo-Victorian Fiction and Historical Narrative: The Victorians and Us / Louisa Hadley. – Palgrave Macmillan, 2010. – 216 p.
14. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction / Linda Hutcheon. – London and New York : Routledge, 1988. – 268 p.
15. Onega, S. British Historiographic Metafiction in the 1980s / Susana Onega // British Postmodern Fiction : [ed. Theo D'haen, Hans Bertens]. – Amsterdam-Atlanta : Rodopi, 1993. – P. 47–61.
16. Steveker, Lena. Identity and Cultural Memory in the Fiction of A. S. Byatt. Knitting the Net of Culture / Lena Steveker. – Palgrave Macmillan, 2009. – 208 pp.

Татьяна Гребенюк

**ТАЙНА КАК ДВИГАТЕЛЬ РОМАННОГО ДЕЙСТВИЯ:
«ФЕЛИКС АВСТРИЯ» СОФИИ АНДРУХОВИЧ**

Аннотация. В статье анализируется функционирование феномена тайны в произведении Софии Андрухович «Феликс Австрия». Роман, рассматриваемый как образчик украинской историографической метапрозы, в своем смысловом центре содержит три сюжетобразующие тайны. Внешне-событийная структура сюжета исследуется в связи с тайной похищения церковных сокровищ, а внутренне-психологическая, апеллирующая к попыткам понять отношение к ней доктора Ангера и осознать собственную экзистенцию, – в связи с динамикой личностного развития героини.

Ключевые слова: тайна, историографическая метапроза, сюжет, сюжетобразующая функция, наррация.

Tetiana Hrebenuk

**MYSTERY AS A MOVER OF THE NOVEL ACTION:
“FELIX AVSTRIIA” BY SOPHIIA ANDRUKHOVYCH**

Summary. In the paper functioning of the phenomenon of mystery in the work “Felix Avstriia” by Sophiia Andrukhovych is analyzed. The novel, considered as an example of the Ukrainian historiographic metafiction, has in its semantical center the three plot-creating mysteries. The external-event plot structure is investigated in connection with the secret of the church treasures theft, whereas the internal-event structure, consisting in Stefanie's attempts to understand doctor Anger's attitude to her and to realize her own existence – in connection with the personal development dynamics of the character.

Key words: mystery, historiographic metafiction, plot, plot-creating function, narration.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2016 р.

© *Гребенюк Тетяна Володимирівна* – доктор філологічних наук, професор кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.